

سرمایه اجتماعی و مهاجرت و استقرار در شهرهای بزرگ: مورد شهر تبریز

سوسن باستانی، منیره ساعی مهر

پژوهش حاضر به مقایسه سرمایه اجتماعی مهاجرین به شهر تبریز در چهار دوره زمانی (مهاجرین تازه وارد، مهاجرین دهه ۷۰، مهاجرین دهه ۶۰ و مهاجرین قبل از انقلاب اسلامی) پرداخته است. هدف تعیین نقش سرمایه اجتماعی شبکه (روابط قبل از مهاجرت) در مهاجرت و استقرار مهاجرین است.

این پژوهش با استفاده از روش پیمایش انجام شده و ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه بوده است. جمعیت آماری تحقیق شامل ۱۲ سازمان/اداره و شرکت دولتی می‌باشد که از این تعداد ۵ مورد را شرکت‌های دولتی و ۷ مورد دیگر را سازمان‌ها و ادارات دولتی تشکیل می‌دهند. نمونه بررسی در این تحقیق تعداد ۳۴۸ فرد یا مستخدم مهاجر مرد و زن به شهر تبریز می‌باشند.

بر اساس نتایج به دست آمده پیوندها و شبکه‌های خویشاوندی و تماس‌های شخصی، خانوادگی و قومی در مقصد نقش عمده‌ای در مهاجرت دارند. مهاجران طی تماس‌هایی که با دوستان و بستگان در مقصد برقرار می‌کنند اطلاعات ارزنده‌ای در خصوص مشاغل جدید، محل اسکان و غیره به دست می‌آورند. همچنین مهاجران پس از استقرار، تمایل دارند برای جلب حمایت‌های مورد نیازشان بر پیوندهای اجتماعی موجود در مبدأ، تکیه کنند. مهاجرین بیشتر با خویشاوندان درجه یک خود - والدین، خواهر و برادر و فرزند ارشد - ارتباط دارند. این تماس‌ها اغلب به جهت دوری مسافت از طریق تلفن صورت می‌پذیرد. این مسئله بیانگر آن است که خویشاوندان نزدیک از نظر اجتماعی نزدیک‌ترین اعضای شبکه و مهم‌ترین منبع حمایت - حمایت‌های عاطفی، مالی و مشورتی - به خصوص برای مهاجرین جوان‌تر محسوب می‌شوند.

همچنین یافته‌ها حاکی از آن است که گروه‌های مهاجر در بدو ورود به تبریز نیازها و حمایت‌های متفاوتی داشته‌اند. در حالی که مهاجرین تازه وارد و مهاجرین دهه ۷۰ نیاز به کمک در زمینه اسکان را مطرح کرده‌اند، مهاجرین قبل از انقلاب بیشتر به نیاز عاطفی و مالی اشاره نموده‌اند. اهداف و انگیزه‌های مهاجرین نیز متفاوت بوده است: مهاجرین دهه ۶۰ و

مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره هشتم، شماره ۱، بهار ۱۳۸۶، ص. ۱۳۶-۱۶۷

مهاجرین قبل از انقلاب به قصد ادامه تحصیل و پیوستن به خویشاوندان، مهاجرین دهه ۷۰ به انگیزه اشتغال و مهاجرین تازه‌وارد با انگیزه بهره‌مندی بیشتر از امکانات رفاهی و ارتقاء شغلی به تبریز آمده‌اند.
مفاهیم کلیدی: سرمایه اجتماعی، مهاجرت، شبکه اجتماعی، تحلیل شبکه

مقدمه

مهاجرت در مفهوم کلی خود، جزء مکمل تاریخ انسان است: از کوچ مداوم قبایل عشایری تا تحرک نیروی کار در جوامع صنعتی جهان امروز. فرایند مهاجرت یک پدیده چندسویه است که می‌تواند از دیدگاه‌های مختلف مورد توجه قرار گیرد. مهاجرت حرکت جمعیت در یک کشور (بین شهرها، روستا به شهر) یا بین چند کشور است و فرایندی است که بر زندگی کل افراد جامعه اثرگذار است. راونشتاین یکی از نخستین نظریه‌پردازان در زمینه مهاجرت، معتقد است ارتباطات اجتماعی و توسعه آن، شناخت مهاجران از محیط پیرامونی را افزایش می‌دهد. به عبارت دیگر، هرچه ارتباطات گسترش یابد روند مهاجرت‌ها نیز افزایش می‌یابند. یکی از مهم‌ترین عواملی که راونشتاین بر آن تأکید دارد نقش عوامل اقتصادی در شکل‌گیری، رشد و استمرار مهاجرت‌هاست (زنجان، ۱۳۸۰). وقتی وضعیت اجتماعی موجود نتواند نیازهای حداقل فرد را برآورده کند برخی از اعضای جمع فکر حرکت به مکان‌های دیگر را در سر می‌پروراندند و به مکان‌هایی که شانس بهتری برای برآوردن نیازها و رفع محرومیت آنان فراهم سازند، مهاجرت می‌نمایند.

حال سؤالی که مطرح می‌شود این است که افراد با چه سرمایه‌ای اقدام به مهاجرت می‌کنند و علت مهاجرت‌شان چیست؟ هرچه تفاوت فرصت‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و تسهیلات رفاهی بین مناطق مختلف یک کشور بیشتر باشد میل به مهاجرت هم بیشتر است. تقریباً نتیجه کلی تمام بررسی‌های توصیفی که تاکنون در مورد مهاجرت انجام گرفته گویای این مطلب است که مردم در وهله نخست عمدتاً به دلایل اقتصادی مهاجرت می‌کنند. علاوه بر انگیزه‌های اقتصادی مردم برای منظورهای دیگر هم مهاجرت می‌کنند که اهم آن‌ها عبارتند از:

- الف. بهبود سطح تحصیل یا مهارت خود که در نهایت یک انگیزه اقتصادی است.
- ب. فرار از قید و بندهای اجتماعی و فرهنگی در مناطق شهری و روستایی همگون.
- پ. گریز از خشونت و بی‌ثباتی سیاسی.
- ت. ملحق شدن به اعضای خانواده و دوستانی که قبلاً مهاجرت کرده‌اند.

در این راستا مردمی که در یک محل زندگی می‌کنند درباره نتیجه دقیق عوامل مثبت و منفی محل فرد که مبدأ تلقی می‌شود آگاهی بیشتری دارند تا عوامل مثبت و منفی محلی که

می‌خواهند بدان مهاجرت کنند. از این رو عدم اطمینان، انتظارات و مخاطرات همچنین شناخت عوامل مثبت و منفی مقصد، عنصر مهمی در فرایند مهاجرت است. وجود شبکه‌های خویشاوندی و تماس‌های شخصی، خانوادگی و قومی در مقصد و چگونگی آن می‌تواند تأثیر مهمی در این شناخت داشته باشد. مهاجرین طی تماس‌هایی که با دوستان و بستگان در مقصد برقرار می‌کنند اطلاعات ارزنده‌ای در خصوص فرصت‌های موجود به دست می‌آورند.

امروزه در جامعه ما مهاجرت و ابعاد گسترده آن در بین اقشار گوناگون به مسئله اجتماعی پیچیده تبدیل شده است. تاکنون محققان بی‌شماری مهاجرت را در حوزه‌های مختلف بررسی کرده‌اند. ولی میزان و نحوه تعاملات کنشگران اجتماعی خصوصاً شبکه‌های خویشاوندی و غیرخویشاوندی مهاجران که تحت عنوان سرمایه اجتماعی شبکه بیان می‌شود به تازگی وارد مباحث جامعه‌شناختی شده و تقریباً مبحثی نوپاست.

البته مفهوم شبکه اجتماعی برای تبیین پدیده‌های چندی در تحقیقات مهاجرت مورد استفاده قرار گرفته است؛ از جمله می‌توان به جریان‌های مهاجرت به خصوص مهاجرت‌های زنجیره‌ای (مسی^۱، ۱۹۹۰)، کارآفرینی^۲ قومی (لایت^۳ و دیگران، ۱۹۹۳؛ پورتس^۴، ۱۹۸۷) و انباشتگی و بقای قومی (ریترز^۵، ۱۹۸۰) اشاره کرد. به علاوه مفهوم سرمایه اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی به عنوان یک چارچوب تئوریک و تحلیلی متمایز و رقیب در برابر سرمایه انسانی مطرح شده است (پورتس، ۱۹۹۵). سرمایه اجتماعی به صورتی که توسط کلمن (۱۹۸۸) تعریف شده است جهت بررسی رابطه بین تصمیم فرد مهاجر و زمینه اجتماعی، که این تصمیم در آن اتخاذ شده است، مورد استفاده قرار گرفته است (پاتر، ۱۹۹۹). مفهوم روابط اجتماعی ساخت یافته که فرد توسط آن‌ها احاطه شده است (پورتس و سسنبرنر، ۱۹۹۳)، و اهمیت پیوندهای بین شخصی قوی برای دسترسی به منابع (گرانوویتر، ۱۹۷۳). نیز در مطالعات جامعه‌شناسی اقتصادی مهاجرین مورد توجه قرار گرفته است. البته تحقیقات موجود در زمینه مطالعه منابع اجتماعی مهاجرین بیشتر مربوط به حوزه مهاجرت‌های بین‌المللی، اقتصاد قومی و... باشند. تعاریف و شیوه سنجش سرمایه اجتماعی نیز در این تحقیقات متفاوت بوده است. پژوهش حاضر به مطالعه مهاجرت در سطح ملی و داخلی می‌پردازد و سرمایه اجتماعی مهاجرین را با استفاده از دیدگاه و روش تحلیل شبکه‌های اجتماعی بررسی می‌کند. در واقع این پژوهش در صدد ارائه دیدگاهی نسبتاً جدید از مهاجرت در سطح ملی و داخلی است.

1. Messey
3. Light
5. Reitz

2. Entrepreneurship
4. Portes

هدف پژوهش و ضرورت آن

هدف تحقیق مقایسه سرمایه اجتماعی مهاجرین به شهر تبریز در چهار دوره زمانی (مهاجرین تازه وارد، مهاجرین دهه ۷۰، مهاجرین دهه ۶۰ و مهاجرین قبل از انقلاب اسلامی) است و تعیین نقش سرمایه اجتماعی شبکه (روابط قبل از مهاجرت) در مهاجرت و استقرار مهاجرین است. تحقیق حاضر مهاجرین شاغل را به عنوان گروه مورد بررسی انتخاب کرده است. امروزه ضرورت پرداختن به مسائل و معضلات شهری و توجه به پدیده مهاجرت که روزبه روز مسائل و مشکلات شهری را پیچیده تر می سازد، حائز اهمیت فراوان است. آنچه ضرورت انجام این پژوهش را دوچندان می کند، شناخت دلایل مهاجرت و رابطه آن با سرمایه اجتماعی است. در واقع در کشور ما شناخت درستی از سرمایه اجتماعی افراد خصوصاً مهاجران به شهرها وجود ندارد، بنابراین ضرورت دارد بررسی شود که مهاجرین با چه پشتوانه ای اجتماعی اقدام به مهاجرت می نمایند. علی الخصوص در بررسی جریان مهاجرت شناخت نقش شبکه های خویشاوندی و غیرخویشاوندی مهاجران در مهاجرت و استقرار آنان امری ضروری به نظر می رسد.

مبانی نظری

نظر بر پیچیدگی امر مهاجرت و انواع گوناگون آن تعاریف متعددی برای آن ارائه گردیده است، گروهی مهاجرت را جابه جایی جمعیت برای مدت مدید و عده ای آن را تغییر و نقل مکان از یک مرکز تجمع به مرکز تجمع دیگر تعریف کرده اند، ولی اکثریت غلماي علوم اجتماعی برآنند که مهاجرت عبارت است از حرکت دسته جمعی یا انفرادی بدون قصد بازگشت به مبدأ. تاکنون تقسیم بندی های بی شماری از مهاجرت توسط صاحب نظران علوم اجتماعی ارائه شده است که عبارتند از:

۱. مهاجرت بر حسب زمان: الف. مهاجرت کوتاه مدت (موقت). ب. مهاجرت بلندمدت (دایمی).
۲. مهاجرت بر حسب مسافت طی شده: الف. مهاجرت های نزدیک. ب. مهاجرت های دور.
۳. مهاجرت بر حسب خواست مهاجرین: الف. مهاجرت های ارادی و خودخواسته. ب. مهاجرت های اجباری.
۴. مهاجرت بر حسب قلمرو سیاسی: الف. مهاجرت داخلی. ب. مهاجرت خازجی. مهاجرت های داخلی به طور عام شامل چهار بخش عمده می باشند: ۱. مهاجرت شهر به شهر. ۲. مهاجرت روستا به شهر. ۳. مهاجرت شهر به روستا. ۴. مهاجرت روستا به روستا (فتحزاده، ۱۳۸۰: ۳).

پدیده مهاجرت به دلیل بین‌رشته‌ای بودن، موضوع بسیاری از رشته‌های علوم انسانی، اجتماعی و اقتصادی است بنابراین آرا و نظریات گوناگونی درباره آن وجود دارد که هر یک از آن‌ها به مصادیق خاصی از مهاجرت پرداخته و در آن زمینه‌ها موضوع را نه به صورت کلی بلکه به صورت انتزاعی و در قالب نگرش‌های خاص خود بررسی و تحلیل کرده‌اند. به همین دلیل نظریه‌های مهاجرت کلی و جهانشمول نبوده و قادر به تبیین انواع مهاجرت‌ها نیستند. از آنجایی که شکل و ماهیت مهاجرت‌ها در سطح جوامع خصوصاً در سطح کشورهای جهان متفاوت می‌باشند این تفاوت در کنار اثرپذیری آن از ویژگی‌های فردی، محیطی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دامنه عملکرد نظریه‌های مهاجرتی را تقلیل داده و آن‌ها را به ابزارهایی برای درک بهتر ابعاد گوناگون مهاجرت محدود کرده است (لهسایی‌زاده، ۱۳۶۸؛ زنجانی، ۱۳۸۰).

امروزه تعریفی که از مهاجرت ارائه می‌شود، هر چند که محتوای جامعه‌شناختی این پدیده را دربر نمی‌گیرد با این حال دید نسبتاً تازه‌ای از مسائل اصلی جامعه‌شناختی در مطالعه مهاجرت ارائه می‌دهد: مهاجرت حرکت بالنسبه دائمی جمعی است به نام مهاجر، از یک مکان به مکان دیگر که مقدم بر آن، مهاجران بر اساس سلسله‌مراتبی از ارزش‌ها یا هدف‌های با ارزش تصمیم می‌گیرند و نتیجه این حرکت، تغییراتی در نظام کنش متقابل مهاجران است (لهسایی‌زاده، ۱۳۶۸: ۳۴).

از جمله شروط مطرح در این تعریف تصمیم‌گیری بر پایه سلسله‌مراتبی از ارزش‌ها یا هدف‌های با ارزش می‌باشد، این ملاک به مطالعه پویایی فرایند مهاجرت و مرحله انطباق و سازگاری که در پی جابه‌جایی پیش می‌آید، اشاره دارد. مهاجرت به عنوان یک مسئله پژوهشی نمی‌تواند یک رفتار تصادفی به‌شمار آید. وقتی وضعیت اجتماعی موجود نتواند نیاز فردی را برطرف کند فرد فکر حرکت به مکان‌های دیگر را در سر می‌پروراند به جاهایی که به نظر خود شانس بهتری برای برآوردن نیازهای برآورده نشده و رفع محرومیت خود خواهد داشت (همان: ۳۶).

در مطالعه فرایند مهاجرت، منابع مهاجران می‌توانند در دسترسی آنان به اهداف مطلوب مؤثر باشند. این منابع را می‌توان تحت عنوان سرمایه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مطرح نمود که می‌توانند فرایند مهاجرت را آسان و یا دشوار سازند. انگیزه مهاجرت و توانایی و نحوه استفاده مهاجران از سرمایه‌هایشان بستگی به شرایط اجتماعی و اقتصادی و تحولات جامعه دارد. بر این اساس توجه به زمان مهاجرت و شناخت منابع در دسترس مهاجران از جمله سرمایه اجتماعی آنان در بررسی فرایند مهاجرت لازم است. مفهوم سرمایه اجتماعی در رویکرد تحلیل شبکه، بر منابع موجود در داخل شبکه‌های

اجتماعی تأکید دارد (گرانوویتر، ۱۹۷۳، ولمن و ورسلی، ۱۹۹۰، برت، ۱۹۹۲). طبق این نظر سرمایه اجتماعی عبارت است از سرمایه گذاری در روابط اجتماعی توسط افراد که از طریق این روابط می توانند به منابع انباشته شده در شبکه دسترسی یافته و بازده مورد انتظارشان را به دست آورند (لین، ۲۰۰۰).

شبکه های اجتماعی منبع کمک برای مهاجرین جدید محسوب می شوند که ریسک مهاجرت را کاهش داده و بازگشتی های خالص آن را افزایش می دهند. تحقیقات موجود در زمینه مهاجرت های بین المللی، به عنوان مثال مهاجرت خانواده های مکزیکی به امریکا، حاکی از آن است که مهاجرت به مکان جدید برای اولین گروه های مهاجرین هزینه های بالایی به همراه دارد (مسی و همکاران، ۱۹۸۷؛ مسی و اسپانا، ۱۹۸۷). اما با افزایش تعداد مهاجرین و شکل گیری شبکه های اجتماعی آنان این هزینه ها کاهش می یابند. استفاده از شبکه های اجتماعی جهت پیدا کردن کار و دریافت حمایت های حیاتی هستند (پورتس و سنسبرنر، ۱۹۹۳؛ هوگو، ۱۹۸۱). مطالعات موجود در خصوص مهاجرین روستایی فیلیپینی و اندونزیایی به شهرهای مانیل و جاکارتا نشان می دهد که مهاجرین زمانی که به محل جدید وارد می شوند حمایت های مورد نیازشان - در اسکان، پیدا کردن کار و حمایت های دیگر - را از خویشاوندان دریافت می کنند (لوپز و هولنشتاینر، ۱۹۷۶؛ تمپل، ۱۹۷۴).

شبکه های اجتماعی همچنین منبع اصلی برای کسب اطلاعات در مورد مقصد مهاجرت هستند. جریان اطلاعات از طریق خویشاوندان و دوستان صورت می گیرد. اطلاعات کسب شده از خویشاوندان و دوستان، اساس قابل اتکایی برای تصمیم گیری برای مهاجرت به حساب می آیند (سلف و همکاران، ۱۹۹۹).

بر اساس نظر کلمن سرمایه اجتماعی نهفته در ساخت روابط بین کنشگران شیوه ای را برای سنجش توانایی مهاجران برای به تحرک در آوردن و دسترسی به منابع از طریق افرادی که به آنان مربوط و متصل هستند، فراهم می سازد (کلمن^۱، ۱۹۸۸). این واقعیت که افراد در سطح خرد در داخل روابط اجتماعی محصور شده اند (گرانوویتر^۲، ۱۹۹۰)، این نکته را که منابع از طریق تماس های اجتماعی یا شبکه های اجتماعی جریان می یابند، مطرح می سازد. به عبارت دیگر ساخت شبکه های فردی با توجه به ویژگی های فردی متفاوت است و به عنوان نتیجه عوامل زمینه ای در سطح کلان (مانند سیاست گذاری ها) بر انواع و جریان منابع در دسترس داخل شبکه تأثیر می گذارد. به علاوه، بر اساس نتایج تحقیقات موجود در سطح فردی، ساخت شبکه فرد بر

1. Coleman

2. Granovetter

انواع منابعی که فرد از طریق شبکه به آن‌ها دسترسی پیدا می‌کند مؤثر است (ولمن و ورسلی، ۱۹۸۹؛ باستانی، ۲۰۰۱).

یک شبکه فردی تمامی تماس‌های یک فرد با خویشاوندان نزدیک و دور، دوستان، همسایگان، همکاران و آشنایان را در بر می‌گیرد (ولمن^۱، ۱۹۸۸). در شبکه‌های فردی، یک کنشگر با افراد متفاوتی رابطه دارد. در مطالعه شبکه‌های فردی، علاوه بر مطالعه پیوند و رابطه، منابعی که در این پیوندها بین کنشگران رد و بدل می‌شوند و تحت عنوان حمایت اجتماعی از آن‌ها یاد می‌شود به عنوان کارکرد شبکه مورد توجه قرار می‌گیرند. تحلیل‌گران دریافته‌اند که همه پیوندهای اجتماعی حمایت‌کننده نیستند و انواع مختلف سیستم‌های پیوندی، حمایت‌های اجتماعی متفاوتی را ارائه می‌دهند. ولمن (۱۹۹۲) معتقد است پیوندهای مختلف در یک شبکه، حمایت‌های اجتماعی را فراهم می‌کنند بدین معنا که فرد منحصرأ نمی‌تواند بر یک یا دو شخص برای دریافت حمایت اجتماعی متفاوت تکیه داشته باشد بلکه باید تنوع روابط خود را حفظ نماید تا بتواند از تمامی حمایت‌های مورد نیاز برخوردار شود.

افرادی را که فرد واقع شده در مرکز شبکه، با آنان در تماس است دیگران^۲ نامیده می‌شوند و روابط واقعی و موجود، پیوند^۳ خوانده می‌شوند. یک شیوه برای طبقه‌بندی پیوندهای موجود در شبکه افراد، تمایز بین پیوندهای خویشاوندی و غیرخویشاوندی است، بر این مبنا که پیوندهای خویشاوندی بر اساس روابط تعهدآور و وابستگی‌های عاطفی شکل می‌گیرند و بنابراین احتمال بیشتری وجود دارد که دسترسی به حمایت‌های اجتماعی بیشتر و متنوع‌تری را امکان‌پذیر سازند (ولمن و ورسلی، ۱۹۹۰، باستانی، ۲۰۰۱). البته این تمایز، تمایز مناسبی نیست، چرا که در جامعه مدرن خویشاوندان ممکن است از نظر جغرافیایی و عاطفی از هم فاصله داشته باشند و جای آنان را تماس‌های دیگر گرفته باشند (ولمن، ۱۹۷۹، ولمن و دیگران، ۱۹۸۸). تمایز بین پیوندها بر اساس قوت آن‌ها نیز توسط محققین مطرح شده است. بر مبنای چنین تمایزی خویشاوندان (به‌خصوص خویشاوندان نزدیک) و دوستان «پیوندهای قوی^۴» نامیده شده‌اند، در حالی که همکاران و همسایگان و دیگر آشنایان نقش حاشیه‌ای ایفا می‌کنند یا نقش‌های خاصی در شبکه یک فرد دارند و «پیوندهای ضعیف^۵» نامیده می‌شوند (گرانوویتر، ۱۹۷۳). پیوندهای قوی‌تر برای فراهم ساختن حمایت‌های اجتماعی در حجم زیاد مناسب هستند، در حالی که پیوندهای ضعیف‌تر دسترسی به منابع

1. Wellman

2. alters

3. tie

4. Strong ties

5. Weak ties

کمیاب، مانند اطلاعات مربوط به استخدام و شغل، را امکان پذیر می سازند. بنابراین، ساخت یک شبکه می تواند بر اساس وقوع نسبی ویژگی های در سطح پیوند توصیف شود. ویژگی هایی که در درک و شناخت جریان منابع مهم محسوب می شوند عبارتند از: سایز، ترکیب و قوت پیوندهای موجود در شبکه. شبکه های بزرگتر دسترسی به افراد بیشتر و در نتیجه حمایت بالقوه بیشتر را به همراه دارند. شبکه هایی که پیوندهای خویشاوندی قوی بیشتری را شامل می شوند، حمایت های اجتماعی بیشتر و متنوع تری را نیز فراهم می سازند (ولمن و ورسلی، ۱۹۹۰).

فیشر^۱ (۱۹۸۲) معتقد است گرایش های خاص شهرگرایی فرصت های افراد را برای ساختن پیوندهای اجتماعی فراتر از روابط خانوادگی و همسایگی گسترش داده است. از نظر او در حالی که روابط خویشاوندی مهم هستند اما شهری ها پیوندهای غیرخویشاوندی را حفظ کرده و گسترش می دهند تا در مواقع لزوم از آنها بهره مند شوند. فیشر بر این باور است که زندگی شهری افراد را به بی توجهی نسبت به خویشاوندان تشویق می کند. با این حال پیوند خویشاوندی وجود دارد و تداوم پیدا می کند به خصوص وقتی که افراد بدانها نیاز پیدا می کنند و این احساس نیاز بیشتر در مواقع بحرانی است. این مسئله درجه گزینش و انتخاب را در پیوندهای شبکه فردی مهم جلوه می دهد.

ساخت و محتوای شبکه های اجتماعی بر اساس نقش های اجتماعی، سن و جنسیت نیز متفاوت می باشند. شبکه های اجتماعی سالخوردگان، خویشاوندان و همسایگان بیشتری را دربر می گیرد (فیشر، ۱۹۸۲). زنان نیز معمولاً شبکه های خانواده محور دارند چرا که آنها نقش «مدیر و نگهدار خانواده» را ایفا می کنند و حفظ رابطه با خویشاوندانی که دور از آنها هستند را عهده دار می باشند (ولمن و ولمن، ۱۹۹۲؛ باستانی، ۲۰۰۱).

مطالعات انجام شده در زمینه مهاجرت های بین المللی بر نقش شبکه های مهاجرین در استقرار و دسترسی مهاجرین به منابع مورد نیازشان اشاره دارند و برخی آن را تحت عنوان مهاجرت های زنجیره ای مطرح کرده اند. چنانچه در مقدمه نیز اشاره شد، هدف این تحقیق بررسی نقش سرمایه اجتماعی در مهاجرت های ملی است. در این تحقیق سرمایه اجتماعی از دیدگاه شبکه اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفته است و بر این اساس ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه: ساخت شبکه (اندازه و روابط موجود)، فراوانی و شیوه تعامل و کارکرد شبکه (حمایت های اجتماعی) مورد توجه قرار گرفته است. همچنین با توجه به مطالب مطرح شده در خصوص

1. Fischer

رابطه ویژگی‌های فردی با ساخت و محتوای شبکه‌های اجتماعی، فرضیات زیر بررسی شده است:

- بین جنسیت مهاجرین و ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه آنان رابطه وجود دارد.
- بین سن مهاجرین و ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه آنان رابطه وجود دارد.
- بین مبدأ مهاجرت و ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه مهاجرین رابطه وجود دارد.
- بین طول مدت اسکان و ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه مهاجرین رابطه وجود دارد.

روش پژوهش

روش تحقیق مورد استفاده، روش پیمایش است و جهت جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از پرسشنامه استفاده شده است. این پژوهش در شهر تبریز و در سطح ۱۲ سازمان/اداره و شرکت دولتی انجام گرفته است که از این تعداد، ۵ مورد شرکت‌های دولتی و ۷ مورد دیگر سازمان‌ها و ادارات دولتی^۱ می‌باشند. نمونه آماری که با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران^۲ محاسبه شد، تعداد ۳۴۸ نفر است که با شیوه نمونه‌گیری طبقاتی متناسب انتخاب شدند. ابتدا تعداد نمونه‌های هر یک از سازمان‌ها و ادارات دولتی مشخص و سپس به روش نمونه‌گیری تصادفی نمونه‌ها انتخاب شدند.

واحد اصلی تجزیه و تحلیل آماری در این پژوهش، فرد یا مستخدم مهاجر مرد و زن در نمونه آماری بوده، سازمان‌ها و ادارات دولتی نیز به عنوان سطح تحلیل در نظر گرفته شده‌اند. برای انتخاب افراد نمونه، ابتدا افراد غیربومی و مهاجر هر یک از سازمان‌های مورد بررسی مشخص شدند و نمونه مورد نظر از بین آنان انتخاب شد.

تعریف مفاهیم و نحوه سنجش متغیرها

به منظور سنجش هر یک از متغیرهای مطرح در سؤالات اساسی پژوهش، سؤالات و گویه‌های متناسب طراحی و با آزمون‌های آماری مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در بررسی متغیر مهاجرت، طول مدت اقامت در شهر تبریز و مبدأ مهاجرت مهاجرین مدنظر قرار گرفته است.

۱. سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی انتخاب شده عبارتند از: شرکت مخابرات، شرکت آب و فاضلاب روستایی، مدیریت امور اراضی، استانداری، سازمان امور اقتصادی و دارایی، سرپرستی بانک ملی، فرهنگ و ارشاد اسلامی، شرکت آب منطقه‌ای، شرکت آب و فاضلاب، شرکت برق منطقه‌ای، سازمان بازرگانی، مدیریت و برنامه‌ریزی.

2. Cochran

پاسخگویان بر اساس زمان مهاجرت در چهار گروه عمده گروه‌بندی شده‌اند. مهاجرین دهه ۸۰ یا تازه‌واردین، مهاجرین دهه ۷۰، مهاجرین دهه ۶۰ و مهاجرین دهه ۵۰ یا قبل از انقلاب و ابعاد چندگانه سرمایه اجتماعی آنان مورد مطالعه قرار گرفته است. به لحاظ این‌که سرمایه اجتماعی یک مفهوم چندبعدی است لذا در تعریف عملیاتی سرمایه اجتماعی بر روابط اجتماعی و پیوندهای ناشی از آن در قالب شبکه‌های اجتماعی (خویشاوندان، دوستان، همسایگی و همکاران) تأکید شده است.

در بعد ساختی شبکه، اندازه و ترکیب شبکه مورد بررسی قرار گرفته است. منظور از اندازه شبکه تعداد افرادی است که فرد به‌طور غیررسمی در شبکه روابط خود با آن‌ها در تعامل و ارتباط است. منظور از ترکیب شبکه نسبت‌های مختلف هر یک از اعضا در شبکه فردی می‌باشد که این متغیر از تعداد خویشاوندان دور و نزدیک، دوستان، همسایگان و همکاران ساخته شده است. در بُعد تعاملی سرمایه اجتماعی شبکه، فراوانی تماس افراد و شیوه تماس آن‌ها با هم مطرح می‌باشند. منظور از فراوانی تماس دفعات ارتباطی است که افراد با هر یک از اعضای شبکه خود دارند و این‌که هر چند وقت یک‌بار با آن‌ها در تماس و ارتباط می‌باشند. منظور از شیوه تماس، روش برقراری ارتباط با اعضای شبکه می‌باشد که شیوه‌های تماس رو در رو و حضوری، تلفنی، نامه و اینترنت مورد سؤال واقع شد و میزان برقراری ارتباط با اعضای شبکه از طریق هر یک از این شیوه‌ها مورد بررسی قرار گرفت. در مجموع برای اندازه‌گیری بُعد ارتباطی سرمایه اجتماعی، ۱۸ سؤال در مورد ارتباط و تماس با خویشاوندان نزدیک و دور، تعداد تماس‌ها (با والدین، خواهر و برادر، فرزند ارشد ازدواج کرده، دوستان بسیار نزدیک و صمیمی، همسایه، دوستان محافل علمی و حرفه‌ای، شیوه ارتباط (با والدین، خواهر و برادر، فرزند ارشد ازدواج کرده، دوستان بسیار نزدیک و صمیمی، همسایه‌ها)، تعداد دوستان بسیار نزدیک و صمیمی، تعداد همسایه‌های نزدیک و صمیمی، تعداد دوستان محافل علمی و حرفه‌ای مطرح شده است.

در بُعد کارکردی سرمایه اجتماعی شبکه، حمایت‌های دریافتی از اعضای شبکه در قالب ۵ نوع حمایت مالی، عاطفی، مشورتی، کمک در زمینه اسکان، کمک در انجام امور روزمره و اطلاع‌رسانی مورد سؤال قرار گرفت. شاخص کمک‌ها و حمایت‌های دریافتی با گویه‌های، رجوع به خویشاوندان و دوستان برای دریافت کمک مالی، کمک فکری و مشورت، حمایت عاطفی، رفع و رجوع امور روزمره مورد سنجش قرار گرفته است. این گویه‌ها به صورت طیف لیکرت و با گزینه‌های خیلی زیاد تا خیلی کم طراحی شده‌اند.

میزان آلفای کرونباخ برای گویه‌های مربوط به ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی در حد

مطلوب و قابل قبول می‌باشد. میزان آلفای کرونباخ برای متغیر برقراری ارتباط برابر $0/81$ و برای متغیر کمک‌ها و حمایت‌های دریافتی (بعد کارکردی شبکه) برابر $0/61$ به دست آمد که میزانی مورد قبول می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

ویژگی‌های جامعه نمونه

از کل نمونه آماری پژوهش $92/7$ درصد مرد و $7/3$ درصد زن هستند. دلیل عمده کم بودن تعداد زنان مهاجر در نمونه آماری این است که گروه زنان و کودکان از جمله گروه‌های انسانی هستند که در فرایند مهاجرت، بیشتر تابع شرایط و مقتضیات والدین و همسر خود می‌باشند و کمتر اتفاق می‌افتد که یک زن مجرد خود به تنهایی اقدام به ترک دیار کرده باشد. از نظر سنی، مهاجرین مورد مطالعه بین ۲۲ تا ۶۲ ساله هستند و میانگین سنی آنان $37/8$ سال است. بیشترین میزان فراوانی متعلق به گروه سنی ۳۲-۳۶ ساله می‌باشد. از تعداد کل نمونه آماری، تعداد ۳۱۷ نفر متأهل و ۳۱ نفر مجرد هستند.

از نظر میزان تحصیلات، بیشترین توزیع فراوانی برای مقطع تحصیلی لیسانس ($60/3$ درصد) و کمترین میزان فراوانی برای مقطع تحصیلی زیر دیپلم ($1/4$ درصد) می‌باشد. لزوم تخصص‌گرایی به خصوص در مناطق شهری و کلان‌شهرها، اهمیت داشتن تحصیلات عالی برای اشتغال در سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی را می‌توان از دلایل عمده بالا بودن درصد شاغلین با تحصیلات لیسانس و بالاتر دانست.

مبدأ مهاجرت

حدود ۸۵ درصد از مهاجرین از شهرستان‌ها و استان‌های همجوار به تبریز مهاجرت کرده‌اند که در این بین مهاجرت از شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی بیشترین فراوانی ($56/9$ درصد) را دارا می‌باشد. می‌توان گفت زبان مشترک و لهجه ترکی عامل مهم در جذب مهاجرین به شهر تبریز بوده است. همچنین بررسی مبدأ مهاجرت همسران مهاجرین بیانگر آن است که مهاجرین ترجیح داده‌اند بیشتر با همشهری‌های خود، که به لحاظ فرهنگی سنخیت دارند، پیوند زناشویی داشته باشند.

جدول شماره ۱. توزیع پاسخگویان بر حسب مبدأ مهاجرت

مبدأ مهاجرت	فراوانی	درصد
شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی	۱۹۸	۵۶/۹
استان اردبیل	۱۷	۴/۹
استان آذربایجان غربی	۸۳	۲۳/۹
استان‌های غرب کشور	۱۲	۳/۴
استان‌های شمالی کشور	۱۱	۳/۲
سایر استان‌ها	۲۴	۶/۹
تعداد کل	۳۴۸	۱۰۰

طول مدت اسکان و زمان مهاجرت به تبریز

یکی از مسائل مهم در فرایند مهاجرت، اسکان و جایابی می‌باشد. بر اساس نتایج به دست آمده طول مدت اسکان در تبریز بین یک سال تا بیش از ۳۰ سال در نوسان می‌باشد. بیشترین درصد مربوط به کسانی است که پنج سال و کمتر (۳۱ درصد) در تبریز سکونت دارند و کمترین میزان (۷ درصد) مربوط به مهاجرینی است که بین ۲۱ تا ۲۵ سال است که به این شهر آمده‌اند. پاسخگویان بر اساس طول مدت اسکان در تبریز به چهار گروه مهاجرین قبل از انقلاب، مهاجرین دهه‌های ۶۰ و ۷۰ و مهاجرین تازه‌وارد تقسیم شدند (جدول شماره ۲). بر اساس نتایج به دست آمده، میزان مهاجرت‌ها از دهه ۷۰ با شروع دوره سازندگی و نیاز مبرم به تخصص‌های مختلف و همچنین گرایش قشر جوان به تحصیلات عالی و در نهایت اشتغال افزایش یافته است، که البته در این زمینه تمرکز امکانات و تسهیلات پزشکی، تفریحی، آموزشی نیز مزید بر علت بوده است.

جدول شماره ۲. توزیع پاسخگویان بر حسب زمان مهاجرت

زمان مهاجرت	فراوانی	درصد
تازه‌واردین	۱۰۷	۳۱/۴
دهه ۷۰	۷۹	۲۳/۲
دهه ۶۰	۶۸	۱۹/۹
قبل از انقلاب	۸۷	۲۵/۵
تعداد کل	۳۴۱	۱۰۰

انگیزه اصلی مهاجرت

از پاسخگویان در مورد انگیزه مهاجرتشان به شهر تبریز سؤال شد. هدف از بررسی انگیزه مهاجرت آن بود که مشخص شود چه درصدی از پاسخگویان پیوستن به اعضای شبکه را به عنوان انگیزه مهاجرتشان ذکر می‌کنند. بررسی نتایج نشان می‌دهد که تنها حدود ۳ درصد پیوستن به خویشاوندان و دوستان را به عنوان انگیزه خود ذکر کرده‌اند. بیشترین درصدها مربوط به انگیزه ادامه تحصیل، نقل و انتقالات شغلی و پیدا کردن شغل به ترتیب با ۳۲/۸ درصد، ۲۶/۴ درصد و ۱۴/۴ درصد می‌باشد. مهاجرین قبل از انقلاب، انگیزه ادامه تحصیل را عمده‌ترین دلیل مهاجرت خود ذکر کرده‌اند. در گذشته خصوصاً دهه ۵۰ و قبل از آن، فضای آموزشی کشور در بسیاری از مناطق و روستاها جوابگوی متقاضیان نبوده و تنها در شهرهای بزرگ دسترسی آسان به امکانات آموزشی میسر بوده است. تعدادی از مهاجرین خصوصاً مهاجرین تازه‌وارد نقل و انتقالات شغلی را هدف اصلی مهاجرت خود عنوان کرده‌اند. به نظر می‌رسد این عده بنا به خواست خود و یا داشتن آشنا، اقدام به انتقال شغلی کرده‌اند. در این خصوص، عدم امکان

جدول شماره ۳. انگیزه مهاجرت به شهر تبریز بر حسب زمان مهاجرت

تعداد کل	زمان مهاجرت به تبریز								
	قبل از انقلاب		دهه ۶۰		دهه ۷۰		تازه‌واردین		
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۱۲	۴۰/۲	۳۵	۴۰/۳	۲۷	۲۷/۸	۲	۲۶/۲	۲۸	برای ادامه تحصیل
۴۹	۹/۲	۸	۱۴/۹	۱۰	۱۷/۷	۱۴	۱۵/۹	۱۷	برای پیدا کردن شغل
۱۲	۶/۹	۶	۳/۰	۲	۳/۸	۳	۰/۹	۱	پیوستن به خویشاوندان و دوستانی که قبلاً مهاجرت کرده‌اند.
۳۸	۹/۲	۸	۱۱/۹	۸	۱۰/۱	۸	۱۳/۱	۱۴	بمهره‌مندی بیشتر از تسهیلات و امکانات رفاهی و...
۹۰	۱۹/۵	۱۷	۲۰/۹	۱۴	۲۶/۶	۲۱	۳۵/۵	۲۸	به خاطر نقل و انتقالات شغلی
۱۲	۲/۴	۳	---	---	۳/۸	۳	۵/۶	۶	ازدواج و تبعیت از همسر
	۹	۶/۹	۶	۳/۰	۲	۱/۳	---	---	به تبعیت از والدین
۸	---	---	۴/۵	۳	۳/۸	۳	۱/۹	۲	استخدام و محل کارم
۳۴۰	۱۰۰	۸۷	۱۰۰	۶۷	۱۰۰	۷۹	۱۰۰	۱۰۷	تبریز بود تعداد کل

ارتقای شغلی متناسب با میزان تحصیلات و تخصص دلیل عمده مهاجرت آنان بوده است. بررسی‌های بیشتر نشان می‌دهد، انگیزه عمده مردان مهاجر به ترتیب ادامه تحصیل، نقل و انتقالات شغلی و پیدا کردن شغل می‌باشد که برای مهاجرین قبل از انقلاب ادامه تحصیل و برای مهاجرین تازه‌وارد پیدا کردن شغل و نقل انتقالات شغلی و بهره‌مندی از تسهیلات شغلی مهم‌تر بوده است. زنان نیز برای مهاجرت خود به تبریز انگیزه‌هایی از جمله انگیزه ادامه تحصیل، تبعیت از والدین و پیدا کردن شغل و نقل و انتقالات شغلی همسر داشته‌اند. با توجه به مبدأ مهاجرت مشخص می‌شود که مهاجرینی که از شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی، استان‌های اردبیل و آذربایجان غربی به تبریز آمده‌اند انگیزه عمده مهاجرتشان ادامه تحصیل بوده است. برای مهاجرینی که از مناطق شمالی کشور (شهرهایی چون رامسر، لنگرود، قائم‌شهر، ساری) به تبریز مهاجرت کرده‌اند علاوه بر انگیزه‌های اقتصادی، ازدواج و تبعیت از همسر نیز در مهاجرت دائم آنان مؤثر بوده است. جدول شماره ۳، انگیزه مهاجرت به شهر تبریز بر حسب زمان مهاجرت را نشان می‌دهد.

بررسی سرمایه اجتماعی شبکه مهاجرین

در این قسمت ویژگی‌های ساختنی (روابط با خویشاوندان نزدیک، اقوام، دوستان، همسایه)، ویژگی‌های تعاملی (شیوه تماس و تعداد تماس‌ها) و ویژگی‌های کارکردی شبکه (کمک‌ها و حمایت‌های دریافتی) به تفکیک چهار دوره (مهاجرین دهه ۸۰ یا تازه‌واردین، مهاجرین دهه ۷۰، مهاجرین دهه ۶۰ و مهاجرین دهه ۵۰ یا قبل از انقلاب) مورد بررسی قرار گرفته است.

الف. ویژگی‌های ساختنی شبکه

بر اساس نتایج به دست آمده، شبکه مهاجرین خویشاوندان، دوستان، همسایگان و همکاران آنان را شامل می‌شود که در این بین خویشاوندان و دوستان بخش قابل توجهی از شبکه را به خود اختصاص می‌دهند. در این قسمت رابطه با خویشاوندان نزدیک و اقوام، دوستان و همسایگان که ترکیب شبکه را مشخص می‌کنند، مورد بررسی قرار گرفته است. در بررسی روابط با خویشاوندان و دوستان، روابط پاسخگویان قبل و بعد از مهاجرت مورد توجه قرار گرفته است.

رابطه با خویشاوندان نزدیک و دور

در این پژوهش منظور از خویشاوندان نزدیک، رابطه با والدین، خواهر و برادر خود و همسر، و فرزندان ارشد ازدواج کرده می‌باشد. اقوام دور شامل دایی و دایی‌زاده، عمو و عموزاده،

خاله و خاله‌زاده، عمه و عمه‌زاده و سایر اقوام می‌باشد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد از تعداد کل پاسخگویان تعداد ۱۵۳ نفر (۴۴ درصد) با والدین خود، ۸۱ نفر (۲۳/۳ درصد) تنها با مادرشان به واسطه فوت پدرشان و ۶۰ نفر (۱۷/۳ نفر) با خواهر و برادر خود بیشترین ارتباط را دارند، تنها ۱/۴ درصد پاسخگویان با خویشاوندان و اقوام دور رابطه دارند (جدول شماره ۴). همچنین میزان پراکندگی (۳/۶۲) رابطه با خویشاوندان نزدیک و اقوام دور، کم بوده و این مسئله بیانگر آن است که برای همه مهاجرین ارتباط با خویشاوندان نزدیک از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشد.

جدول شماره ۴. ارتباط با خویشاوندان برحسب زمان مهاجرت

تعداد کل	زمان مهاجرت به تبریز								
	قبل از انقلاب		دهه ۶۰		دهه ۷۰		تازه‌واردین		
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۵۰	۳۰/۲	۲۶	۴۶/۳	۳۱	۴۱/۸	۲۳	۵۶/۱	۶۰	والدین
۶۰	۲۴/۴	۲۱	۱۱/۹	۸	۲۰/۳	۱۶	۱۴/۰	۱۵	خواهر و برادر
۳	۱/۲	۱	---	---	---	---	۱/۹	۲	پدر
۸۰	۲۲/۱	۱۹	۲۳/۹	۱۶	۲۶/۶	۲۱	۲۲/۴	۲۴	مادر
۳۲	۱۷/۴	۱۵	۱۰/۴	۷	۷/۶	۶	۳/۷	۴	با فرزند ارشد
۳	---	---	۳/۰	۲	۱/۳	۱	---	---	باهیچ یک از اعضای خانواده
۵	۲/۳	۲	۳/۰	۲	---	---	۰/۹	۱	اقوام دور
۶	۲/۳	۲	۱/۵	۱	۲/۵	۲	۰/۹	۱	همسر
۳۳۹	۱۰۰	۸۶	۱۰۰	۶۷	۱۰۰	۷۹	۱۰۰	۱۰۷	تعداد کل
میزان کی دو = ۳۹/۷۵۳		سطح معناداری = ۰/۰۲۳		درجه آزادی = ۲۴		تعداد = ۲۳۹			

مقایسه بین چهار گروه از مهاجرین بیانگر آن است که مهاجرین قدیمی‌تر بیشترین ارتباط را با فرزندان ارشد دارند. در حالی که تنها ۳/۷ درصد مهاجرین تازه‌وارد از فرزندان ارشد به عنوان کسانی که بیشترین ارتباط را با آنان دارند، نام برده‌اند. در مقابل درصد ارتباط با والدین برای تازه‌واردین ۵۶/۱ درصد و برای مهاجرین قدیمی‌تر ۳۰/۲ درصد است (جدول شماره ۳). علت عمده این تفاوت، سن مهاجرین و از طرفی در قید حیات نبودن والدین می‌باشد. علت عمده گرایش بیشتر مهاجرین جوان به ارتباط با والدین این است که، از خانواده خود حمایت دریافت می‌کنند و یا والدین خود را تحت حمایت و سرپرستی خود دارند. مقایسه مهاجرین با توجه به مبدأ مهاجرت حاکی از آن است که هر چه قدر مسافت بین مبدأ مهاجرت و محل اقامت مهاجرین بیشتر بوده به همان میزان روابط با خویشاوندان کمتر و کمرنگ‌تر بوده است. مقایسه بین زنان و

مردان هم بیانگر آن است که مردان به خصوص مهاجرین تازه‌وارد بیش از زنان مهاجر با والدین خود ارتباط دارند.

حضور خویشاوندان نزدیک و اقوام دور در تبریز (قبل از مهاجرت)

جهت سهولت در بررسی‌ها این سؤال، تحت عنوان دو گروه خویشاوندان نزدیک و اقوام دور گروه‌بندی شده است. از کل پاسخگویان تعداد ۲۱۴ نفر (۶۱/۵ درصد) تأیید کرده‌اند که یکی از اعضای خانواده و خویشاوندان نزدیک و یا اقوام دور آنان در تبریز زندگی می‌کنند که قبل و یا بعد از آمدن آنان به تبریز مهاجرت کرده‌اند. این امر نشانگر آن است که بیشتر مهاجرت‌ها به این شهر به صورت خانوادگی و قومی صورت گرفته و یا در حال انجام گرفتن می‌باشد. بیش از نیمی از مهاجرت‌ها به صورت خانوادگی رخ می‌دهد و دلیل عمده آن فعال بودن شبکه روابط اجتماعی خویشاوندان نزدیک و اقوام درجه یک نسبت به سایر شبکه‌ها می‌باشد. طبق اظهارات بعضی از پاسخگویان، در زمان مهاجرت آنان، هیچ‌یک از خویشاوندان‌شان در تبریز حضور نداشتند. در واقع این افراد خود، برای مهاجرت دیگر اعضای خانواده و حتی اقوام دور عامل و محرک محسوب می‌شوند. در بین دو گروه از خویشاوندان، اقوام نزدیک بیشترین درصد ۶۷/۸ (۱۴۵ نفر) را نسبت به خویشاوندان دور ۳۲/۲ درصد (۶۹ نفر) به خود اختصاص داده‌اند. مهاجرین دهه ۶۰ بیشترین درصد حضور خویشاوندان نزدیک و مهاجرین دهه ۷۰ بیشترین درصد حضور اقوام دور را دارا می‌باشند.

جدول شماره ۵. حضور خویشاوندان در تبریز بر حسب زمان مهاجرت

تعداد کل	زمان مهاجرت به تبریز						تازه‌واردین		خویشاوندان نزدیک
	قبل از انقلاب		دهه ۶۰		دهه ۷۰				
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۴۵	۷۳/۵	۵۰	۷۳/۹	۳۴	۶۰/۰	۳۰	۶۲/۰	۳۱	خویشاوندان نزدیک
۶۹	۲۶/۵	۱۸	۲۶/۱	۱۲	۴۰/۰	۲۰	۲۸/۰	۱۹	اقوام دور
۲۱۴	۱۰۰	۶۸	۱۰۰	۴۶	۱۰۰	۵۰	۱۰۰	۵۰	تعداد کل

مقایسه مردان و زنان مهاجر بیانگر آن است که زنان بیش از مردان خویشاوند نزدیک در تبریز دارند و روابط خود را حتی با اقوام دور حفظ می‌کنند. مقایسه مهاجرین بر اساس مبدأ مهاجرت نشان می‌دهد که مهاجرین شهرستان‌ها و استان‌های همجوار تبریز، در زمان مهاجرت، فردی از

خویشاوندان نزدیکشان در تبریز حضور داشته است و بین مبدأ مهاجرت و حضور خویشاوندان در تبریز رابطه معناداری وجود دارد. در واقع برای مهاجرین شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی (تبریز) وجود خویشاوندان نزدیک و اقوام محرک عمده مهاجرت بوده است. این امر می‌تواند بیانگر مهاجرت‌های قومی و زنجیره‌ای این عده از مهاجرین باشد.

دوستان

از تعداد کل پاسخگویان ۲۷۳ نفر (۷۸/۴ درصد) دوست یا دوستان صمیمی داشتند، به طور کلی تعداد دوستان پاسخگویان بین ۱ تا بیشتر از ۲۰ نفر در نوسان می‌باشد. ۳۸/۸ درصد تعداد دوستان خود را بین ۱-۳ نفر و تعداد ۱۰ نفر (۳/۷ درصد) بین ۷-۹ نفر ذکر کرده‌اند. همچنین ۲۱/۶ درصد دوست صمیمی نداشته و طی مصاحبه حضوری با تعدادی از آن‌ها، خاطره و یا خاطرات خوبی از دوست یا دوستان خود نداشتند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که مهاجرین مجرد تعداد بیشتری دوست صمیمی دارند. این مسئله بیانگر آن است که این عده از مهاجرین پس از شبکه خویشاوندی، شبکه دوستان فعالی دارند که بسیاری از آن‌ها دوستان دوران تحصیل و دانشگاه می‌باشند. به نظر می‌رسد تحصیلات دانشگاهی و آموزش، یک منبع عمده فرصت‌های اجتماعی به خصوص در زمینه فعال بودن شبکه دوستان بوده است. همچنین بررسی‌ها در بین مردان و زنان مهاجر نشان می‌دهد که زنان بیش از مردان دوست صمیمی دارند. جدول شماره ۶ اطلاعات بیشتری را در خصوص تعداد دوستان مهاجرین بر حسب زمان مهاجرت نشان می‌دهد.

جدول شماره ۶. تعداد دوستان مهاجرین بر حسب زمان مهاجرت

تعداد کل	زمان مهاجرت به تبریز						تازه‌واردین		
	قبل از انقلاب		دهه ۶۰		دهه ۷۰		درصد	فراوانی	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۰۴	۳۷/۱	۲۳	۵۳/۳	۱۸	۳۰/۹	۲۱	۴۸/۳	۴۲	۳-۱
۸۲	۳۰/۶	۱۹	۵۳/۳	۱۸	۳۶/۸	۲۵	۲۳/۰	۲۰	۶-۴
۱۰	۴/۸	۳	۳/۹	۲	---	---	۵/۷	۵	۹-۷
۷۲	۲۷/۴	۱۷	۲۵/۵	۱۲	۳۲/۴	۲۲	۲۳/۰	۲۰	۱۰+
۲۶۸	۱۰۰	۶۲	۱۰۰	۵۱	۱۰۰	۶۸	۱۰۰	۸۷	تعداد کل

حضور دوستان در تبریز (قبل از مهاجرت)

از کل پاسخگویان، ۲۴/۷ درصد تأیید کردند که در زمان مهاجرت به تبریز دوست یا دوستانی در تبریز داشتند. مقایسه بین مهاجرین چهار دوره نشان می‌دهد که ۱۶/۷ درصد مهاجرین دهه ۶۰، ۱۷/۹ درصد مهاجرین قبل از انقلاب، ۲۸/۶ درصد مهاجرین دهه ۷۰، و ۳۳ درصد مهاجرین تازه‌وارد در زمان مهاجرت به تبریز دوست یا دوستانی در تبریز داشته‌اند. آزمون آماری تفاوت مشاهده شده بین گروه‌های مهاجرین را تأیید می‌نماید.

نتایج به دست آمده نشان می‌دهد، مردان مهاجر به‌ویژه مهاجرین قبل از انقلاب بیش از زنان مهاجر، در زمان مهاجرت به تبریز دوست یا دوستانی در این شهر داشته‌اند. همچنین با توجه به مبدأ مهاجرت، مهاجرین استان‌ها و شهرستان‌های همجوار تبریز بیش از دیگر مهاجرین دوستی ساکن تبریز داشته‌اند. جدول شماره ۷، داشتن دوست ساکن تبریز را بر حسب زمان مهاجرت نشان می‌دهد.

جدول شماره ۷. داشتن دوست ساکن تبریز بر حسب زمان مهاجرت

تعداد کل	زمان مهاجرت به تبریز						تازه‌واردین		میزان کی دو = ۲۲/۸۶۵
	قبل از انقلاب		دهه ۶۰		دهه ۷۰		درصد	فراوانی	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۷۹	۱۷/۹	۱۴	۱۶/۷	۱۱	۲۸/۶	۲۰	۲۳/۰	۳۴	بله
۲۳۸	۸۲/۱	۶۴	۸۳/۲	۵۵	۷۱/۴	۵۰	۶۷/۰	۶۹	خیر
۳۱۷	۱۰۰	۷۸	۱۰۰	۶۶	۱۰۰	۷۰	۱۰۰	۱۰۳	تعداد کل
تعداد = ۳۱۷		سطح معناداری = ۰/۰۳۶		درجه آزادی = ۳					

همسایه‌ها

از کل پاسخگویان، ۳۶/۲ درصد (۱۲۶ نفر) با همسایه خود رفت و آمد داشته و تعداد ۲۲۲ نفر با همسایه خود هیچ‌گونه ارتباط خانوادگی نداشتند. طبق اظهارات تعدادی از پاسخگویان ارتباط آن‌ها با همسایه به‌طور اتفاقی آن‌هم در حد سلام و احوالپرسی و رفع و رجوع مسائل و مشکلات واحد آپارتمانی بوده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد شبکه همسایگی مهاجرین چندان گسترده نیست.

در بین پاسخگویانی که با همسایگان خود رابطه دارند، ۷۰/۲ درصد با ۱ تا ۲ همسایه رفت و آمد دارند که بیشترین درصد را به خود اختصاص داده‌اند. روابط همسایگی در بین پاسخگویان جوان‌تر به ۱ تا ۲ همسایه محدود می‌شود و روابط آن‌ها با همسایه بیشتر به خاطر

مقتضیات و شرایط خاص آپارتمان‌نشینی و لزوم گردهمایی‌های هفتگی، ماهانه و حتی سالانه برای اتخاذ تدابیر خاص بوده است. در مقابل در بین مهاجرین مسن‌تر تعداد همسایگان بیشتری را به عنوان اعضای شبکه خود نام برده‌اند. برخی از این افراد همسایه خود را نزدیک‌تر از خویشاوندان خود دانسته و تعدادی از آنان معتقد بودند، در پیشامدهای ناگوار و کارهای ضروری پیش آمده، همسایه سریع‌تر از خویشاوند اقدام کرده است. از نظر تعداد همسایه تفاوت چندانی آشکاری بین زنان و مردان مشاهده نشد. با توجه به مبدأ مهاجرت، مهاجرین سایر استان‌ها که خویشاوندی در تبریز ندارند، شبکه همسایگی فعال‌تری دارند. جدول شماره ۸ تعداد همسایگان مهاجرین بر حسب زمان مهاجرت را نشان می‌دهد. نتایج حاکی از آن است که با افزایش طول مدت اسکان، تعداد همسایگان افزایش می‌یابد.

جدول شماره ۸. تعداد همسایه مهاجرین بر حسب زمان مهاجرت

تعداد کل	زمان مهاجرت به تبریز						تازه‌واردین		
	قبل از انقلاب		دهه ۶۰		دهه ۷۰		درصد	فراوانی	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد			
۸۷	۱۹	۵۷/۶	۱۷	۶۵/۴	۲۳	۲۴/۲	۲۸	۸۲/۴	۲-۱
۲۹	۱۰	۳۰/۳	۸	۳۰/۸	۶	۱۹/۴	۵	۱۴/۷	۴-۳
۸	۴	۱۲/۱	۱	۳/۸	۲	۶/۵	۱	۲/۹	+ و ۵
۱۲۴	۳۳	۱۰۰	۲۶	۱۰۰	۳۱	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	تعداد کل

ویژگی‌های تعاملی شبکه

در این قسمت نحوه تعاملات افراد شبکه (تعداد تماس‌ها، ارتباطات و شیوه‌های تماس) بحث و بررسی قرار گرفته است.

الف. فراوانی تماس

منظور از فراوانی تماس‌ها این است که مهاجرین هر چند وقت خویشاوندان، دوستان و یا همسایگان خود را ملاقات می‌کنند. تعداد تماس مهاجرین از ملاقات روزانه تا ملاقات سالانه در نوسان می‌باشد.

زمان مهاجرت به شهر تبریز با تعداد تماس با والدین رابطه معناداری داشته است به طوری که شرایط خاص مکانی (از نظر مسافت)، و وجود پاره‌ای مسائل و مشکلات شغلی و خانوادگی باعث کم شدن ارتباط با والدین نشده و این رابطه حداقل یک بار در ماه برای هر چهار گروه

مهاجرین میسر و امکان پذیر شده است. در این زمینه، مهاجرین تازه وارد به میزان ۴۱/۷ درصد، مهاجرین دهه ۶۰ به میزان ۴۱/۴ درصد و مهاجرین دهه ۷۰ به میزان ۴۰/۳ درصد به ترتیب حداقل یک بار در ماه، به ملاقات والدین خود می روند، البته اکثر پاسخگویان گفته اند که مایلند زود به زود به ملاقات والدین خود و همسرشان بروند، اما وجود مشکلات روزمره را مانع عمده عنوان کرده اند. مقایسه مردان و زنان بیانگر آن است که مردان مهاجر حداقل یک بار در ماه با والدین خود تماس دارند. در حالی که زنان مهاجر حداقل یک بار و یا بیشتر در طول هفته با والدین خود ارتباط دارند.

مقایسه بین مهاجرین چهار دوره نشان می دهد، مهاجرین قبل از انقلاب نسبت به سایر مهاجرین تماس بیشتری با خویشاوندان نزدیک به خصوص والدین و خواهر و برادر خود دارند که طول مدت مهاجرت می تواند در این امر مؤثر باشد. همچنین با توجه به مبدأ مهاجرت، مهاجرینی که از شهرستان ها و استان های هم جوار به تبریز مهاجرت کرده اند تماس بیشتری با خویشاوندان خود دارند.

از کل پاسخگویان ۲۶۹ نفر دوست یا دوستان صمیمی داشتند از این تعداد، ۲۰/۷ درصد حداقل یک بار در هفته و ۲۵/۳ درصد با دوستان خود ملاقات روزانه داشتند، ۳/۳ درصد خیلی کم با دوستان خود ارتباط دارند. مقایسه بین گروه های مهاجر بیانگر آن است که فراوانی تماس با دوستان در بین مهاجرین دهه ۶۰ و قبل از انقلاب بیشتر است و این دو گروه حداقل یک بار در هفته یا بیشتر با دوستان خود در ارتباط بوده اند.

در مجموع، فراوانی تماس با دوستان بیش از خویشاوندان است. چنانچه انتظار می رود مهاجرین شبکه دوستی فعالی دارند و یکی از علل عمده آن دوری از خویشاوندان است. در رابطه با مبدأ مهاجرت نیز اطلاعات بیانگر آن است که مهاجرین استان های غرب کشور فراوانی تماس بیشتری با دوستان صمیمی خود دارند. این عده به واسطه دوری از خویشاوندان، به روابط دوستانه دل بستگی بیشتری دارند.

از کل پاسخگویان، ۳۷/۶ درصد آنان با همسایه خود تماس و ارتباط دارند. تماس بین همسایگان غالباً به صورت یک یا چند بار در هفته است. مقایسه بین گروه های مهاجرین بیانگر آن است که مهاجرین تازه وارد تماس بیشتری (روزانه و چند بار در هفته) با همسایگان خود دارند. بنا به اظهارات پاسخگویان بیشتر تماس ها جهت حل و فصل مسائل و مشکلات واحد آپارتمانی می باشد.

ب. شیوه تماس

در این پژوهش منظور از شیوه تماس و ارتباط بیشتر شیوه‌های رایج ارتباطی نظیر تماس رودررو، تماس تلفنی، ارسال نامه، و اخیراً نیز به کمک تکنولوژی، ارسال ایمیل یا پست الکترونیکی مطرح می‌باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد، ارتباط پاسخگویان با والدین و دیگر خویشاوندان نزدیک‌شان بیشتر به شیوه تماس تلفنی بوده است. ارسال نامه و استفاده از پست الکترونیکی چندان کاربردی در برقرار ارتباط با والدین و خویشاوندان نزدیک نداشته‌اند. تنها یک پاسخگو از طریق اینترنت با خواهر و برادر خود در ارتباط بوده است.

مهاجرین تماس تلفنی را آسان‌ترین و بهترین وسیله ارتباطی عنوان کرده‌اند و از این نظر تفاوت چندانی بین گروه‌های چهارگانه مهاجرین مشاهده نمی‌شود. در مقایسه بین زنان و مردان نتایج حاکی از آن است که زنان بیش از مردان تماس تلفنی دارند و از تلفن برای برقراری ارتباط با خویشاوندان و دوستان استفاده می‌کنند.

همچنین با توجه به مبدأ مهاجرت، مهاجرین استان‌های غرب و شمال کشور به تناسب دوری مسافت و مشکلات ناشی از تردد بین جاده‌ای بیش از سایر مهاجرین از تلفن برای تماس با خویشاوندان نزدیک خود بهره‌مند می‌شوند.

از کل پاسخگویان، تعداد ۲۷۶ نفر دوست یا دوستانی داشته‌اند. از این تعداد، ۴۵/۷ درصد به شیوه تماس حضوری و ۲۳/۳ درصد با دوست یا دوستان خود تماس تلفنی داشتند ارسال نامه الکترونیکی تنها یک مورد، مشاهده شده است. بررسی‌های بیشتر نشان می‌دهد که شیوه تماس بستگی به شرایط زمانی و مکانی دارد.

از کل پاسخگویان، ۱۲۶ نفر با همسایگان خود ارتباط دارند. به جهت نزدیکی مکانی، مهاجرین کمتر از شیوه تماس تلفنی برای تماس با همسایگان استفاده می‌کنند. تماس با همسایه‌ها بیشتر به صورت تماس حضوری است.

ویژگی‌های کارکردی شبکه

در بررسی کارکرد شبکه، حمایت‌های اجتماعی و منابع فراهم شده توسط اعضای شبکه فرد مورد مطالعه قرار می‌گیرد. بر این اساس حمایت‌های اجتماعی دریافتی مهاجرین، و فرد یا افراد حمایت‌کننده در این قسمت مطرح می‌شود.

کمک و حمایت دریافتی

بر اساس نتایج به دست آمده، ۲۵۴ نفر (۷۳ درصد) از پاسخگویان در زمان مهاجرت به تبریز نیاز به کمک و حمایت داشتند که البته نوع حمایت مورد نیاز مهاجرین متفاوت می باشد (جدول ۱۰). در مجموع مهاجرین به حمایت مالی، حمایت عاطفی، کمک برای استقرار و اسکان، کمک در امور روزمره و اطلاعات (در زمینه اسکان، اشتغال و...) اشاره داشته اند. در این بین کمک در استقرار و اسکان و نیاز مالی به ترتیب ۳۰/۷ درصد و ۲۸ درصد را به خود اختصاص داده اند. در مقایسه گروه های مهاجرین مشخص می شود که برای مهاجرین تازه وارد و مهاجرین دهه ۶۰ مسئله مسکن و استقرار و پس از آن نیاز به حمایت مالی بیش از سایر انواع حمایت بعنوان نیاز اولیه مطرح بوده است. مهاجرین دهه ۷۰ بیشتر حمایت مالی و پس از آن کمک در استقرار و اسکان را مطرح کرده اند. در حالی که مهاجرین قبل از انقلاب بیشتر به نیاز عاطفی و پس از آن به نیاز مالی اشاره داشته اند. در بررسی نیازها، نیاز به کمک در زمینه اطلاع رسانی شغلی کمترین فراوانی را داراست چرا که ۳۵ درصد پاسخگویان (۱۲۱ نفر) شغل خود را از طریق ارگانها و سازمان های ذیربط جست و جو کرده و نیاز به کمک کسی نداشته اند. با توجه به مبدأ مهاجرت، مسافت و دوری از خویشاوندان برای مهاجرین سایر استانها در نوع حمایت دریافتی تأثیر داشته است، به طوری که این دسته از مهاجرین نیاز عاطفی را بیش از سایر نیازها مطرح کرده اند. بین حمایت مورد نیاز و زمان مهاجرت نیز رابطه معناداری وجود دارد. شرایط اجتماعی موجود بر روی نیازهای مهاجرین تأثیر عمده دارد. دوره هایی که مسئله مسکن، مسئله عمده محسوب شده دوره هایی است که در سطح جامعه نیز این مسئله به عنوان مسئله حاد مطرح بوده است.

جدول شماره ۹. کمک و حمایت دریافتی در زمان مهاجرت

تعداد کل	زمان مهاجرت به تبریز						تازه واردین	
	قبل از انقلاب		دهه ۶۰		دهه ۷۰			
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد		
۷۱	۱۸	۲۰/۵	۱۵	۲۹/۰	۱۸	۲۴/۱	۲۰	کمک مالی
۶۰	۲۰	۳۳/۹	۱۰	۲۵/۸	۱۶	۱۶/۹	۱۴	حمایت عاطفی
۷۸	۱۴	۲۳/۷	۱۷	۲۷/۴	۱۷	۳۶/۱	۳۰	کمک در جایگزینی و اسکان
۱۶	۳	۵/۱	۲	۹/۷	۶	۶/۰	۵	کمک در امور روزمره
۲۹	۴	۶/۸	۶	۸/۰	۵	۱۶/۹	۱۴	اطلاع رسانی در سایر زمینه ها
۲۵۴	۵۹	۱۰۰	۵۰	۱۰۰	۶۲	۱۰۰	۸۳	تعداد کل

افراد کمک‌رساننده در مواقع نیاز

در زمان نیاز مهاجرین، خویشاوندان نزدیک آن‌ها اعم از والدین خود و همسر، خواهر و برادر خود و همسر، به عنوان اولین فرد یا افراد کمک‌رساننده اقدام کرده‌اند. در این رابطه مهاجرین تازه‌وارد به میزان ۶۶/۴ درصد از خویشاوندان نزدیک خود کمک گرفته‌اند. همچنین بررسی‌های بیشتر نشان می‌دهد، همکاران اداری ۱۵ درصد و دوستان ۱۴ درصد به ترتیب گروه‌های کمک‌رساننده به مهاجرین در مواقع نیاز بوده‌اند. آنچه در این بررسی قابل توجه است این‌که پس از خویشاوندان، تقریباً هر چهارگروه از مهاجرین به یک نسبت مساوی از همکاران خود کمک و یاری می‌طلبند و پس از همکار، به دوستان خود مراجعه می‌نمایند. همچنین در بین مردان و زنان مهاجر در زمینه کمک‌رسانی از جانب خویشاوندان نزدیک تفاوتی وجود ندارد.

در مجموع، در مواقع نیاز و کمک، خویشاوندان به عنوان مهم‌ترین منبع حمایت محسوب می‌شوند. به نظر می‌رسد درخواست حمایت از خویشاوندان آسان‌تر است و در ضمن این مسئله می‌تواند با ساخت خانواده و روابط خویشاوندی در ایران نیز مرتبط باشد (جدول شماره ۱۰).

جدول شماره ۱۰. اولین افراد کمک‌رساننده در مواقع نیاز برحسب زمان مهاجرت

تعداد کل	زمان مهاجرت به تبریز								
	قبل از انقلاب		دهه ۶۰		دهه ۷۰		تازه‌واردین		
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲۰۶	۵۲/۹	۴۶	۶۳/۲	۴۳	۵۸/۲	۴۶	۶۶/۴	۷۱	خویشاوندان نزدیک
۱۱	۶/۹	۶	۱/۵	۱	۱/۳	۱	۲/۸	۳	اقوام دور
۴۶	۱۴/۹	۱۳	۸/۸	۶	۱۵/۲	۱۲	۱۴/۰	۱۵	دوستان
۵۱	۱۴/۹	۱۳	۱۷/۶	۱۲	۱۶/۵	۱۳	۱۲/۱	۱۳	همکار
۴	۱/۱	۱	۲/۹	۲	—	—	۰/۹	۱	سازمان ذیربط
۲۱	۸/۰	۷	۵/۹	۴	۸/۹	۷	۲/۸	۳	سایر موارد
۲۴۱	۲۵/۵	۸۷	۲۰/۱	۶۸	۲۳/۳	۷۹	۳۱/۴	۱۰۷	تعداد کل

آزمون فرضیات

جهت آزمون فرضیات از آزمون‌های مربع خی، آنالیز واریانس (F-Test)، آزمون همبستگی پیرسون و آزمون مقایسه میانگین‌ها (T-Test) بسته به نوع متغیرها استفاده شده است.

جنسیت مهاجرین و رابطه آن با ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه

در آزمون فرضیه رابطه جنسیت با ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه (بعد برقراری ارتباط و بعد حمایت‌های دریافتی)، ابتدا جنسیت با شاخص حمایت‌های دریافتی در ارتباط قرار گرفت که رابطه معناداری نشان نداد. برای بررسی دقیق‌تر انواع حمایت دریافتی به تفکیک مورد آزمون قرار گرفتند. بررسی گویه‌ها به صورت جداگانه، نشان داد که تفاوت معناداری بین مردان و زنان از نظر نوع حمایت دریافتی وجود دارد. نتایج به دست آمده بیانگر آن است که مردان بیش از زنان برای دریافت حمایت مالی به اعضای شبکه خود مراجعه کرده‌اند.

جدول شماره ۱۱. دریافت حمایت مالی بر حسب جنسیت

تعداد کل	جنسیت				
	زن		مرد		
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲۳	۴/۸	۲	۷/۰	۲۱	خیلی زیاد
۶۶	۴/۸	۲	۲۱/۳	۶۴	زیاد
۱۱۴	۳۱/۰	۱۳	۳۳/۷	۱۰۱	تا حدودی
۷۰	۲۱/۴	۹	۲۰/۳	۶۱	کم
۶۹	۳۸/۱	۱۶	۱۷/۷	۵۳	خیلی کم
۳۴۲	۱۰۰	۴۲	۱۰۰	۳۰۰	تعداد کل
سطح معناداری = ۴		درجه آزادی = ۰/۰۱		میزان کی دو = ۱۲/۲۴۱	

رابطه جنسیت با گویه دریافت حمایت عاطفی (یکی از گویه‌های بعد حمایت دریافتی) نیز نشان می‌دهد که زنان بیش از مردان (۶۱/۶ درصد برای زنان و ۴۰/۱ درصد برای مردان) حمایت عاطفی دریافت می‌کنند. آزمون مربع خی رابطه معناداری بین دو متغیر نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱۲. دریافت حمایت عاطفی بر حسب جنسیت

تعداد کل	جنسیت				
	زن		مرد		
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۴۳	۲۵/۶	۱۱	۱۰/۶	۳۲	خیلی زیاد
۱۰۶	۳۷/۲	۱۶	۲۹/۹	۹۰	زیاد
۱۰۱	۲۵/۶	۱۱	۲۹/۹	۹۰	تا حدودی
۵۱	۹/۳	۴	۱۵/۶	۴۷	کم
۴۳	۲/۳	۱	۱۴/۰	۴۲	خیلی کم
	۳۴۴	۴۳	۱۰۰	۳۰۱	تعداد کل
سطح معناداری = ۰/۰۱۳		درجه آزادی = ۴		میزان کی دو = ۱۲/۷۰۰	

رابطه جنسیت با برقراری ارتباط نشان می‌دهد که زنان بیش از مردان تمایل به تداوم ارتباط خود با اعضای شبکه دارند (جدول شماره ۱۳).

جدول شماره ۱۳. آزمون تفاوت میانگین برقراری ارتباط به تفکیک مردان و زنان

سرمايه اجتماعي	تعداد مشاهدات	میانگین	انحراف معیار	اشتباه معیار	مقدار T	درجه آزادی	آزمون دوطرفه سطح معنی‌داری
مرد	۳۰۴	۷/۳۱	۲/۱۹	۰/۱۲			
زن	۴۴	۸/۱۱	۲/۰	۰/۳۰	-۲/۳۰۹	۳۴۶	۰/۰۲۲

رابطه سن مهاجرین با ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه

با توجه به این‌که متغیرهای سن و ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه (بعد برقراری ارتباط و بعد حمایت دریافتی) هر دو در سطح سنجش فاصله‌ای قابل‌اندازه‌گیری می‌باشند، از آزمون همبستگی پیرسون برای تعیین رابطه متغیرهای فوق‌الذکر استفاده شد. آزمون همبستگی پیرسون بین سن مهاجرین و حمایت دریافتی ($\text{sig} = ۰/۱۲$ ، $\text{sig} = ۰/۱۳۶ - ۲ =$). رابطه معناداری نشان می‌دهد. نتایج بیانگر آن است که بین دو متغیر رابطه معکوس وجود دارد به عبارتی کسانی که جوان‌تر هستند بیشتر مورد حمایت اعضای شبکه خود هستند.

بررسی روابط قبل از مهاجرت نیز حاکی از آن است که پاسخگویان بیشترین رابطه را با خویشاوندان نزدیک دارند. مهاجرین جوان بیشترین رابطه را با والدین خود دارند، در مقابل رابطه با فرزندان و دیگر خویشاوندان در بین افرادی متداول است که میانگین سنی آنان بالاتر است که این امر با توجه به مراحل زندگی طبیعی به نظر می‌رسد.

مبدأ مهاجرت و رابطه آن با ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه

پاسخگویان بر اساس مبدأ مهاجرت به دو گروه، مهاجرین استان‌ها و شهرستان‌های همجوار تبریز (استان‌های اردبیل، آذربایجان غربی و شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی) و مهاجرین سایر استان‌ها گروه‌بندی شدند. از آزمون مقایسه میانگین‌ها (T-Test) برای تعیین رابطه بین دو متغیر مبدأ مهاجرت و ابعاد سرمایه اجتماعی (بعد ارتباط و بعد حمایت دریافتی) استفاده شد. بر اساس نتایج آزمون آماری رابطه معناداری بین متغیرهای مورد سنجش مشاهده نشد. روابط بعد از مهاجرت پاسخگویان نیز مورد بررسی قرار گرفت. آزمون مربع خی رابطه معناداری را بین

دو متغیر روابط بعد از مهاجرت و مبدأ مهاجرت نشان می‌دهد. نتیجه به دست آمده بیانگر آن است که مهاجرین استان‌ها و شهرستان‌های همجوار تبریز بیشتر با خویشاوندان نزدیک و دوستان خود ارتباط دارند. بیشتر مهاجرت‌ها از استان‌ها و شهرستان‌های همجوار به صورت قومی و زنجیره‌ای صورت می‌گیرد. در حالی که مهاجرین سایر استان‌ها با خویشاوندان و فامیل دور تعامل بیشتری دارند. می‌توان گفت آنان به دلایل دیگری از جمله ادامه تحصیل، اشتغال و در نهایت ازدواج و تشکیل خانواده در تبریز ماندگار شده‌اند. نکته حائز اهمیت، عدم ارتباط مهاجرین سایر استان‌ها با سازمان مربوطه می‌باشد. چنین به نظر می‌رسد که برای شبکه روابط اجتماعی مهاجرین سایر استان‌ها، زبان و گویش یک وسیله ارتباطی، مهم تلقی شده و خلأ موجود در این زمینه، منجر به مسائل و مشکلاتی در روابط اجتماعی آنان می‌شود.

جدول شماره ۱۴. روابط بعد از مهاجرت بر حسب مبدأ مهاجرت

تعداد کل	مبدأ مهاجرت				
	سایر استان‌ها		استان‌ها و شهرستان‌های		
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۰۱	۳۳/۴	۳۷	۴۳/۸	۶۴	خویشاوندان نزدیک
۳۷	۱۸/۲	۲۰	۱۱/۶	۱۷	خویشاوندان دور
۶۳	۲۷/۳	۳۰	۲۲/۶	۳۳	دوستان
۲۲	۷/۵	۱۱	۷/۵	۱۱	همکار
۸	---	---	۵/۵	۸	سازمان مربوط
۲۵	۱۰/۹	۱۲	۸/۹	۱۳	هیچ‌کس
۲۵۶	۱۰۰	۱۱۰	۱۰۰	۱۴۶	تعداد کل
سطح معناداری = ۰/۰۵		درجه آزادی = ۵		میزان کی دو = ۱۰/۷۹۵	

طول مدت اسکان و رابطه آن با ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه

با توجه به این‌که متغیرهای طول مدت اقامت و ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه (بعد برقراری ارتباط و بعد حمایت دریافتی) هر دو در سطح سنجش فاصله‌ای قابل اندازه‌گیری است. از آزمون آماری همبستگی پیرسون برای تعیین رابطه دو متغیر استفاده شد. این آزمون رابطه معناداری بین طول مدت اسکان و ابعاد سرمایه اجتماعی نشان نمی‌دهد. جهت بررسی‌های دقیق‌تر این آزمون با هر یک از گویه‌های ابعاد سرمایه اجتماعی تکرار شد که تنها یکی از گویه‌های بعد حمایت دریافتی (دریافت کمک از خویشاوندان) رابطه معناداری

نشان می‌دهد ($\text{sig } 0/032 =$ ، $0/116 - 2 =$). نتیجه به دست آمده، بیانگر آن است که بین طول مدت اقامت و دریافت کمک از خویشاوندان رابطه معکوسی وجود دارد. به عبارتی هر چقدر فرد سال‌های کمتری در تبریز سکونت داشته باشد به همان اندازه وابستگی بیشتری به خویشاوندان خود دارد و می‌توان گفت فرد تازه‌وارد تا اسکان و جایگزینی کامل، وابسته به حمایت‌های خویشاوندان (نظیر حمایت‌های مالی، عاطفی، فکری و غیره) می‌باشد.

تحلیل چندمتغیره

در این بخش از تحلیل به بررسی روابط چندگانه بین متغیرها پرداخته می‌شود، هدف ما در این قسمت یافتن میزان و سهم اثر متغیرهای مستقل در توضیح ابعاد سرمایه اجتماعی می‌باشد.

مدل رگرسیونی بعد برقراری ارتباط

بر اساس نظرات مطرح شده عواملی که بر ابعاد سرمایه اجتماعی شبکه مؤثر فرض شده‌اند شامل جنسیت، سن، وضعیت تأهل، تحصیلات، مبدأ مهاجرت و زمان مهاجرت می‌باشند که با روش stepwise وارد معادله شدند که در نهایت تنها متغیر تحصیلات و جنسیت در معادله باقی ماندند که این دو متغیر در مجموع ۳۵ درصد از واریانس بعد برقراری ارتباط را توضیح می‌دهند. بر اساس نتیجه به دست آمده از تحلیل رگرسیونی، مهاجرینی که سطح تحصیلات بالاتری دارند تمایل بیشتری به برقراری ارتباط دارند. همچنین زنان بیش از مردان روابط خود با اعضای شبکه را حفظ می‌نمایند.

مدل رگرسیونی بعد حمایت دریافتی

علاوه بر متغیرهای جنسیت، سن، وضعیت تأهل، تحصیلات، مبدأ مهاجرت و زمان مهاجرت، متغیر تمایل به برقراری ارتباط نیز وارد معادله شد. نتایج تحلیل رگرسیونی چندمتغیره عوامل تبیین‌کننده بعد حمایت دریافتی نشان می‌دهد که از میان متغیرهای موجود در مدل تحلیلی، در مدل نهایی تنها متغیرهای تمایل به برقراری ارتباط، جنسیت و سن باقی مانده است که این متغیرها در مجموع ۲۱ درصد واریانس بعد حمایت دریافتی را توضیح می‌دهند. نتیجه به دست آمده بیانگر آن است که کسانی که تمایل بیشتری به برقراری ارتباط با اعضای شبکه دارند در مواقع ضروری و نیاز حمایت بیشتری دریافت نمایند. در این خصوص مردان بیش از زنان حمایت دریافت می‌کنند. همچنین مهاجرین جوان‌تر بیش از مهاجرین سالمند مورد حمایت (حمایت مالی، عاطفی، فکری و غیره) قرار می‌گیرند.

جدول شماره ۱۵. آماره‌های مربوط به مدل رگرسیون چندمتغیره برای تبیین بعد حمایت دریافتی

ضریب همبستگی رگرسیون	ضریب تعیین	کمیت F	سطح معناداری
۰/۴۶۵	۰/۲۱۶	۲۹/۷۳۱	۰/۰۰۰

متغیرهای داخل مدل رگرسیونی

متغیر	B	Std. Error	Beta	T	Sig
تمایل به برقراری ارتباط	۰/۹۳۶	۰/۱۰۸	۰/۴۳۰	۸/۶۸۹	۰/۰۰۰
جنسیت	۲/۲۲۳	۰/۷۰۸	۰/۱۵۷	۳/۱۳۹	۰/۰۰۲
سن	۰/۰۹۰	۰/۰۳۱	-۰/۱۴۶	-۲/۹۲۱	۰/۰۰۴

نتیجه‌گیری

از جمله تحولات مهمی که در چند دهه اخیر کشور ما شاهد آن بوده، رشد سریع مهاجرت از مناطق روستایی و عشایری به شهرهای کوچک و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ بوده است. این روند در کشورهای در حال توسعه و از جمله در کشور ما، ساخت جمعیتی جوامع شهری و روستایی را دستخوش تغییرات اساسی نموده و باعث حرکت مداوم و وسیع مردم از مناطق محروم به مراکز خدماتی و قطب‌های صنعتی شده است. چنان‌که اشاره شد، هدف اساسی طرح بررسی سرمایه اجتماعی شبکه و نقش آن در مهاجرت و استقرار مهاجرین بود. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که انگیزه بیشتر مهاجرت‌ها بهبود سطح تحصیلات یا مهارت‌های فردی بوده که در نهایت یک انگیزه اقتصادی محسوب می‌شود. بیشتر مهاجرین از استان‌ها و شهرستان‌های همجوار تبریز بوده‌اند و هر از گاهی رفت و آمد به خصوص ارتباطات در زمینه شغلی داشتند. این تعاملات باعث شده تا آنان شناخت بیشتری به محیط پیرامون خود داشته باشند.

بر اساس نتایج به دست آمده هر چقدر ارتباطات با خویشاوندانی که قبلاً مهاجرت کرده‌اند بیشتر باشد احتمال مهاجرت‌ها هم بیشتر است. در واقع رابطه مستقیمی بین ارتباطات و مهاجرت‌ها وجود دارد. لازم به ذکر است، پیوندها و شبکه‌های خویشاوندی و تماس‌های شخصی، خانوادگی و قومی در مقصد و چگونگی آن می‌تواند محرک مهمی در تشدید مهاجرت‌ها باشد. به طوری که مهاجرین طی تماس‌هایی که با دوستان و بستگان در مقصد برقرار می‌کنند اطلاعات ارزنده‌ای در خصوص مشاغل جدید، محل اسکان و غیره به دست می‌آورند.

همچنین یافته‌های این تحقیق در خصوص شبکه روابط اجتماعی نشان می‌دهد که شبکه خویشاوندان نزدیک، بیشترین حمایت‌ها را برای افراد مهیا می‌سازند. مهاجران تمایل دارند برای جلب کمک و حمایت به پیوندهای دوستی و اجتماعی که در همان مناطق مبدأ شکل گرفته‌اند، تکیه کنند. چرا که شبکه‌های خویشاوندی برای مهاجرین به عنوان منبعی سودآور - وسیله‌ای برای پیدا کردن شغل، وسایل رفاهی، پول، و اعتبار - محسوب می‌شود. در همین حال افرادی که وابستگی قومی و زبانی مشترک دارند گروه مستحکمی با عواطف قوی تشکیل داده و در این خصوص تعاملات و فعالیت‌های اجتماعی در سطح وسیع‌تر از جمله پیوندهای ازدواج، فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و شغلی و غیره با هم دارند. آن‌ها یا گرد هم آمدن، پیوندها و شبکه‌ای از روابط خویشاوندی و حمایت از یکدیگر را به وجود می‌آورند. در این پژوهش، نمود عینی این روحیه بیشتر در بین مهاجرین دهه ۶۰ و قبل از انقلاب به چشم می‌خورد. در این رابطه مهاجرین تازه‌وارد که اغلب جوان و میانسال می‌باشند، به دلیل وجود پاره‌ای مسائل، مشکلات شخصی و اقتصادی و از جمله خصیصه‌های خاص زندگی در شهر، تنزل و فرسایش روابط اجتماعی باعث شده تا آنان بیشتر به فکر خود باشند هر چند توقعات و انتظارات آنان از خانواده، سازمان‌ها و ارگان‌های ذیربط بیشتر است. همچنین نتایج بررسی شبکه دوستان بیانگر آن است، مهاجرینی که تحصیلات بالاتری دارند شبکه دوستان فعال‌تری نسبت به سایر گروه‌ها دارند. چنین به نظر می‌رسد، تحصیلات عالی جدا از توانایی‌های علمی، خودباوری و انعطاف در نزدیک شدن به غریبه‌ها و بسط آشنایی‌ها و پیدا کردن دوستان جدید را فراهم می‌سازد. همچنین بررسی شبکه همسایگی مهاجرین نشان می‌دهد که آنان شبکه همسایگی چندان گسترده‌ای ندارند و بیشتر ارتباطات به‌طور اتفاقی و در حد سلام و احوالپرسی است.

اگرچه در بررسی انگیزه مهاجرت، درصد بسیار اندکی از پاسخگویان پیوستن به آشنایان و خویشاوندان را بعنوان دلیل مهاجرتشان ذکر کرده‌اند اما بررسی شبکه ارتباطات آنان نشان می‌دهد که درصد بالا و قابل توجهی از آنان قبل از مهاجرت آشنا و یا خویشاوندی در تبریز داشته‌اند و به امید و دلگرمی آنان اقدام به مهاجرت کرده‌اند.

در زمینه سرمایه اجتماعی شبکه نتایج به دست آمده حاکی از رابطه مهاجرین با خویشاوندان، دوستان، همکاران و همسایگان است که نقش حمایتی متفاوتی در شبکه آنان ایفا می‌کنند. خویشاوندان بیشترین نقش حمایتی را دارا هستند که می‌توان آن را با شرایط فرهنگی و اجتماعی کشور مرتبط دانست. همچنین ساختار خانواده در ایران، نقش روابط خانوادگی در تحرک اجتماعی و شرایط سیاسی و اجتماعی را می‌توان از عوامل مؤثر در اهمیت روابط

خویشاوندی دانست. در مجموع می‌توان گفت سرمایه اجتماعی به‌ویژه شبکه روابط خویشاوندی در کنار انگیزه‌هایی چون انگیزه اقتصادی (اشتغال و ارتقای شغلی) و انگیزه فرهنگی (ادامه تحصیل) در مهاجرت به شهر تبریز مؤثر بوده‌اند.

منابع

- زنجانی، حبیب، ۱۳۸۰، مهاجرت، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
فتحزاده قریبه، ۱۳۸۰، بررسی وضعیت مهاجرت استان آذربایجان شرقی در بین استان‌های کشور و حرکات داخلی جمعیت در بین شهرستان‌های استان ۱۳۶۵-۱۳۷۵. تبریز، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان شرقی.
- کلمن، جیمز، ۱۳۷۷، بنیادهای نظریه اجتماعی، (منوچهر صبوری، مترجم)، تهران: نشر نی.
لهسایی‌زاده، عبدالعلی، ۱۳۶۸، نظریات مهاجرت، شیراز: انتشارات نوید.
- Bastani, S. 2001. *Middle calss community in Tehran: social network, social support and marital relationships*, Ph. D. thesis, University of Toronto, Canada.
- Burt, R. S., 1992, *Structural Holes*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Coleman, J., 1988, Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Socciology*, 94: S95-120.
- Fischer, C., 1982, *To Dwell Among Friends*, Berkeley: university of California Press.
- Granovetter, M., 1973, "The Strength of Weak Ties," *American Journal of Sociology*, 78: 1360-80.
- Granovetter, M. 1990. "The Old and the New Economic Sociology: A History and an Agenda", in *Beyond the Marketplace*, R. Friedland and A.F. Robertson (eds.). New-York Aldine de Gruyter.
- Hugo, G. 1988, "Village-Community Ties, Village Norms, and Ethnic and Social Networks: A Review of Evidence from the Third World." Pp. 16-224 in *Migration Decision Making*, G. F. De Jong and R. W. Gardner (eds.). New York Pergamon Press.
- Light, I. and P. Bhachu, 1993. *Immigration and Entrepreneurship: Culture, Capital, and Ethnic Networks*. New Brunswick: Transition Publishers.
- Lin, N., 2000, "Building a Network Theory of Social Capital," *Connections*, 22 (1): 28-51.
- Lopez, M. E., and M. Hollnsteiner 1976. "People on the Move: Migrant Adaptation to Manila Residence." Pp. 227-250 in *Philippine Migration Decision: Papers and Proceedings of Experts' Meeting*, R. A. Bulatao (ed.). Makati Foundation.
- Massey, D., 1990. "The social and economic origins of immigration", in *The Annals of*

- the *American Academy of Immigration*, 510 (July): 60-72.
- Massey, D., R. Alarcon, J. Durand, and H. Gonzalez, 1987. *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkley: University of Social California Press.
- Massey, D., and F. Espana. 1987. "The Social Process of International Migration." *Science* 237: 733-738.
- Portes, A., "Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview," in *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*, A. Portes (ed.). New York: Russel Sage Foundation.
- Portes, A., 1987. "The Social Origin of the Cuban Enclave," *Sociological Perspectives*, 30(4): 340-372.
- Portes, A., and J. Sesenbrenner, 1993. "Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action", *American Journal of Sociology* 98: 1320-50.
- Potter, S., 1999. *The Social Resources of Immigrants: Effects on the Integration of Independent and Family Class Immigrants to Toronto, Canada from South Asia*. Ph. D. thesis, University of Toronto, Canada.
- Reitz, J., 1980. *The Survival of Ethnic Groups*. Toronto: McGraw-Hill.
- Salaff, J. W., E. Fong, and W. Siu-lun. 1999. "Using Social Networks to Exit Hong Kong," Pp. 299-329 in *Networks in the Global Village*, B. Wellman (ed.). Boulder, Colorado: Westview Press.
- Temple, G. P. 1974. *Migration to Jakarta: Empirical Search for a Theory*. Ph. D. Dissertation. Madison: University of Wisconsin.
- Wasserman, S. and K. Faust, 1994, *Social Network Analysis: Methods and Applications*, London: Cambridge University Press.
- Wellman, B., 1979, "The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers," *American Journal of Sociology* 84: 1210-1231.
- Wellman, B., 1992, "Which Types of Ties and Networks Provide What Kinds of Social Support?" *Advances in Group Processes*, 9: 207-235.
- Wellman, B., P. Carrington and A. Hall, 1988. "Networks as Personal Communities." Pp. 130-184 in *Social Structures: A Network Approach*, edited by Barry Wellman and S.D. Berkowitz. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wellman, B. and S. Wortley, 1990, "Different strokes from different folks: community ties and social support," *American journal of sociology*, 65: 558-88.
- Wellman, B. and B. Wellman, 1992. "Domestic Affairs and Network Relations", *Journal*

of Social and Personal Relationships, Vol. 9: 385-409.

سوسن باستانی، عضو هیئت علمی دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد دانشگاه الزهرا است و حوزه مطالعاتی وی تحلیل شبکه‌های اجتماعی، جامعه اطلاعاتی و روابط جنسیتی می‌باشد. منیره ساعی مهر، فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد پژوهشگری از دانشگاه الزهرا است.